

De zeldzaamste groep Nederlandse Poko's

(Jan L. Verhoeven; uit: Perfinpost nr. 87, november 2008)

Van 2 mei tot en met 19 juni 1911 werd op het Museumterrein in Amsterdam de Internationale Tentoonstelling van moderne Kantoorinrichtingen en Administratie I.T.K.A. gehouden (zie afb. 1).

afb. 1 Sluitzegel met aandacht voor de I.T.K.A.

"Daar worden zeer vele nieuwe uitvindingen en machines gedemonstreerd" stond er op de uitnodigingskaart. Ongetwijfeld was daar ook een plaats ingeruimd voor de Pokomachine, als een van de "zeer vele nieuwe uitvindingen en machines" die daar gedemonstreerd werden. De uitnodigingskaart was gefrankeerd met een zegel van 1 cent met de Pokoperforatie N met 4 punten daarboven (zie afb. 2) en is afgestempeld te Amsterdam op 20 maart 1911. Deze datum geldt daarmee als eerste datum van gebruik van een Pokomachine in Nederland.¹⁾

afb. 2 Uitnodigingskaart voor de I. T. K. A. op 20 maart 1911 verzonden en gefrankeerd met een poko.

De Pokomachines werkten met zegels in rollen. In maart 1911 waren deze nog niet voor het publiek verkrijgbaar. Waarschijnlijk is de 1 cent zegel gebruikt van de voorraad rollen die was gemaakt voor het gebruik in automaten die in de jaren daarvoor waren ingevoerd.²⁾

Het heeft wel geleid tot het Koninklijk Besluit van 6 juni 1911 nr.SB., "waardoor nu postzegelrollen voor het publiek verkrijgbaar werden gesteld van 500 of 1000 zegels in de waarden van ½ tot en met 50 cent, tegen een nominale waarde verhoogd met een toeslag van respectievelijk 5 of 7½ cent voor aanmaakkosten".

Ze konden echter niet onmiddellijk geleverd worden, want rollen mochten door de postkantoren niet in voorraad worden genomen, maar moesten worden aangevraagd bij de Controleur- Magazijnmeester in Haarlem. De bedrijven moesten ze dus op het postkantoor apart aanvragen.

In Dienstorder B384 van 7 oktober 1915 vroegen de Posterijen de postkantoren om aan het publiek 'bij voorkeur' tien rollen tegelijk van een bepaalde waarde te verkopen. Reden was dat de rollen bij aanmaak in drukkerij Enschede met de hand werden vervaardigd uit complete vellen zegels, die altijd 10 zegelrijen breed waren.

Ik betwijfel of dit verzoek altijd kon worden gehonoreerd. Voor minder courante waarden en voor kinderzegels zal de benodigde of aangevraagde hoeveelheid zegels in rollen niet zo groot zijn geweest.

Bij het doorvoeren door de Pokomachine van de rollen zegels kwamen nogal eens storingen voor. Veroorzaakt door de lassen in de rollen, maar vooral door de zegelperforatie van K12½ met relatief grote gaten en daardoor met kleine papierbruggen. Door de grote trekkracht die nodig was om de rol door de machine te schuiven braken de rollen regelmatig af. Dit veroorzaakte dan een heleboel extra werk.³⁾

Meerdere voorstellen zijn er geweest om het breken van de rollen te voorkomen, zoals gebruik van dikker of sterker papier of gebruik maken van een fijner perforaat 14 met kleine gaten zoals in Duitsland.

Het zou nog tot 1924 duren voordat er een goede oplossing voor het afbreken werd gevonden. De heer G.M. Dehlinger (importeur van de Pokomachine) deed het voorstel om het afbreken van de rollen te ondervangen door het weglaten van enkele gaatjes aan de korte zijden van de zegels. Dat was de geboorte van de roltanding en kennen we vanaf dat moment als enige land in de wereld⁴⁾ deze vreemde tandingsoort, die louter en alleen is ontstaan omdat we Pokomachines gebruikten.

De eerste serie roltandingzegels zijn zonder watermerk. In 1926 werd deze tweezijdige roltanding gevolgd op papier met watermerk. Door een andere druktechniek was men beducht voor vervalsingen. Door het op de markt komen van een postzegelplakmachine die met dwarse rollen werkte ging men over tot het vervaardigen van de vierzijdige roltanding. Eigenlijk was dit onzinnig, want de lange zijden van de zegels hadden meer papierbruggen en konden dus een grotere trekkracht doorstaan. Dat blijkt ook wel bij de laatste variant van de roltandingzegels, de hoekroltanding die zijn oorsprong vond in moeilijkheden met de Zwitserse automaten. Deze werkten niet goed met de vierzijdige roltanding. De directeur van het postkantoor in Den Haag adviseerde alleen beide buitenste gaten aan de korte zijden van de zegels weg te laten.

Het fabriceren van de roltandingzegels had veel extra werk voor een relatief gering aantal zegels tot gevolg. Het ombouwen en terugbouwen van de tandingmachine was een langdurige en nauwkeurige klus. Door het invoeren van een nieuwe tanding K 13½ : 12¾ met kleinere gaten kon dit worden voorkomen en was de roltanding verleden tijd.

Achtereenvolgens kennen we dus:

Van 1911 tot 1925 Kamtanding 12½,

Van 1925 tot 1926 Tweezijdige roltanding zonder watermerk,

Van 1926 tot 1928 Tweezijdige roltanding met watermerk,

Van 1928 tot 1930 Vierzijdige roltanding,

Van 1930 tot 1934 Hoekroltanding en

Vanaf 1934 Kamtanding 13½ : 12¾.

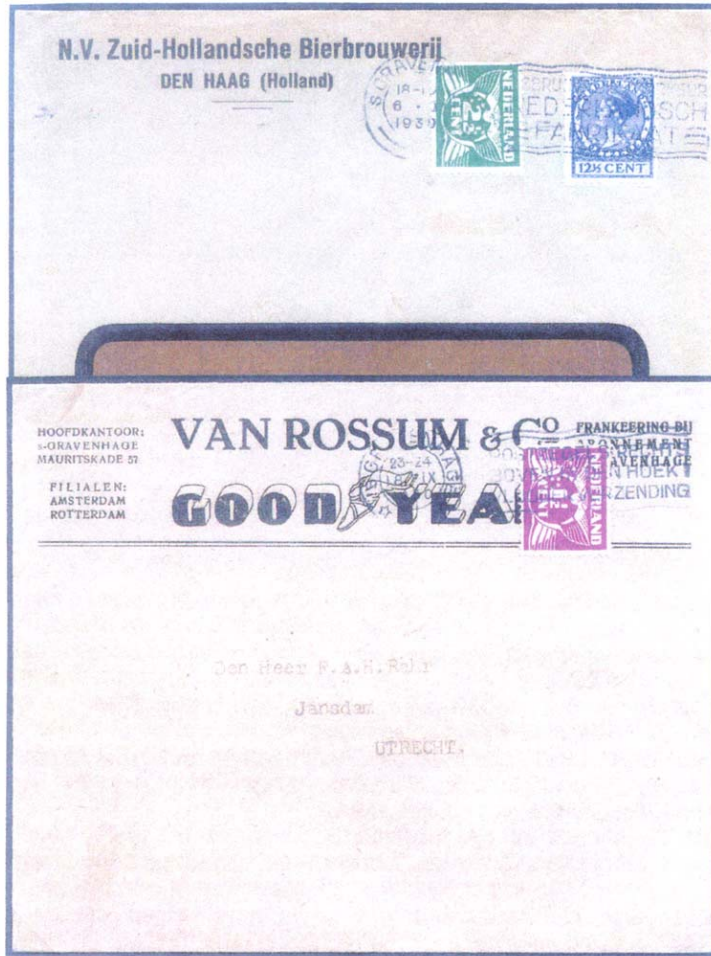
Wij verzamelaars van Poko's hebben het vaak over 'voorlopers' als we Poko's bedoelen uit de eerste periode, dus met kamtanding 12½. Dat is eigenlijk niet helemaal juist want deze periode duurde 14 jaar, terwijl de roltanding periode slechts 9 jaar besloeg.

Deze lange inleiding was nodig om nog een andere groep Poko's aan te duiden. Sinds 1974 ben ik, door de melding van Bauder⁵⁾ op de hoogte van het bestaan van poko's in zegels met kamtanding 12½ en met watermerk. Dit soort zegels passen in het geheel niet in bovenstaand overzicht.

In de loop van de jaren heb ik er een paar gevonden, waaronder drie op poststuk (zie afb. 3, 4 en 5). De leesbare data zijn 1927 en 1930. Door navraag bij medeverzamelaars kwam ik er nog enkele op het spoor.

afb. 3 Envelop gefrankeerd met een 2 cent cat. nr. 173A uit 1927.

afb. 4 Twee enveloppen uit 1930 met daarop Poko's in de tanding K12½ met watermerk.

afb. 5 Vier Poko's met tanding K12½ met watermerk.

De totale oogst bedraagt nu:

Poko CSM 2 cent 3 ex., waarvan een op stuk, cat.nr. 173A
Poko GHB 7½ rood 1 ex. cat. nr. 180A
Poko GY 1½ cent violet 3 ex., waarvan een op stuk, cat.nr. 171A
Poko HH 1½ cent violet 2 ex., cat. nr. 171A
Poko PJB ½ cent 1 ex., cat.nr. 169A
Poko TD 6 cent 1 ex. (gemeld door Bauder), cat. nr. 178A
Poko Driehoek 2½ cent 4 ex., waarvan een op stuk, cat.nr. 174A

De zegels in mijn bezit heb ik 'gevonden' in mijn eigen collectie, in een grote bijgekochte collectie en tussen mijn doubletten. Mijn laatste aanwinst de PJB ½ cent heb ik onlangs voor heel veel geld kunnen kopen van een handelaar, nadat ik zo dom, maar wel eerlijk en heel enthousiast had verteld dat dit een heel bijzondere Poko is. Ik heb me afgevraagd hoe deze bijzondere Poko's kunnen zijn ontstaan.

De gebruikers kunnen een rol of een deel van een rol zegels zelf hebben gemaakt. Dat was echter een heleboel werk en niet volgens de gebruikelijke procedure dat rollen zegels bij het postkantoor werden besteld. Het lijkt me niet waarschijnlijk, de gebruiker zou dan veel eerder gewoon velzegels hebben gebruikt. Ook dat de rollen op het postkantoor zouden zijn gemaakt lijkt me niet aannemelijk. Volgens instructie werden deze centraal aangevraagd.

De meest voor de hand liggende werkwijze is dat de rollen gewoon bij Enschede zijn gemaakt. Indien geen vellen roltandingzegels in voorraad waren gebruikte men gewoon getande zegels K12½ van de gevraagde waarde. Het ombouwen van de perforatiemachine voor een klein aantal rollen zou te veel werk zijn.

Er lijkt een aanwijzing daarvoor te vinden te zijn in een overzicht op de geschiedeniskaart van de halve cent. In 1926 en 1927 zijn geen rollen van de halve cent gemaakt. Er zijn 18 rollen van 500 zegels gemaakt in 1928 en 52 rollen in 1929.⁶⁾ In 1930 is slechts één rol van 500 zegels gemaakt. Op de geschiedeniskaarten worden wel de waarden van de zegels vermeld, maar niet het soort tanding. De rollen in 1928 en 1929 zijn ongetwijfeld in vierzijdige roltanding. Het kan dus heel goed mogelijk zijn dat die ene rol in 1930 van de halve cent de tanding K12½ had. Temeer omdat het slijtagebeeld van de poko PJB van 1930 is en dus in 1930 zal zijn gebruikt.

Ik hoop dat de redacteurs van het Handboek Postwaarden Nederland bij hun komende onderzoek van de Lebeau- en Veth-zegels daarvoor aanwijzingen in de archieven kunnen vinden.

In mei 1999 werd me een Poko NBA cat. nr. 177A ter beoordeling voorgelegd (zie afb. 6). Het papier van dit zegel had inderdaad een watermerk en de Poko was echt met een slijtagepatroon van ongeveer 1934. Bij nadere beschouwing was dit een hoekroltanding waarvan de hoeken waren nagetand.⁷⁾ Dus een vervalsing ten nadele van de verzamelaars.

afb. 6 Een nagetande hoekroltanding.

Voor hun bijdrage bij de totstandkoming van dit opstel wil ik hierbij mijn medeverzamelaars H.T. Hospers, J.L. Klein, N. van der Lee, W.J. Manssen en N.J. Oosterhagen bedanken. Zij hebben in hun verzamelingen gezocht naar deze groep Poko's. Ik wil hierbij ook andere verzamelaars van Poko's uitnodigen om hun verzamelingen na te kijken en mij van eventuele vondsten op de hoogte te houden,

Vooralsnog kunnen we ons bezighouden met het zoeken naar de 'spelden in de hooiberg'. Dit soort Poko's is zeer zeldzaam.

Noten

- ¹⁾ In de inleiding van het hoofdstuk Automaat- of Roltdandingzegels van de NVPH-catalogus staat nog steeds dat de Pokomachine omstreeks 1924 ingevoerd zou zijn, ondanks mijn schriftelijke mededeling in 1985 aan de cataloguscommissie dat dit onjuist is (zie ook De Postzak nr 146, december 1985).
- ²⁾ Zie Handboek Postwaarden Nederland blz. A8-63
- ³⁾ In een schrijven van de Amsterdamse Maatschappij van Levensverzekering (Poko AL) aan het Hoofdbestuur van 10 oktober 1923 wordt opgemerkt: "Ieder ogenblik knappen de rollen af, wat niet alleen veel tijdverlies veroorzaakt, maar waardoor natuurlijk ook elke controle op het verbruikte aantal onmogelijk wordt", en verder: "Wij vernemen dat andere firma's, die evenals wij de POKO gebruiken de machine vanwege hetzelfde euvel buiten gebruik hebben gesteld".
- ⁴⁾ Later ook Danzig met twee waarden hoekroltdanding in automaten
- ⁵⁾ Burton E. Bauder Poko issues of the Netherlands. Bauder noemde deze zegels dx Poko's.
- ⁶⁾ Merk op dat 18 rollen in 1928 en 52 rollen in 1929 samen 70 rollen zijn en dus een veelvoud van 10.
- ⁷⁾ Zie Pefinpost nr. 49.